

Araştırma Notu / Research Note

İbrahim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin Fıkhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi Adlı Eser Üzerine

Ali Fuat Futsi*

Hicrî I. asrın ikinci yarısı özellikle orta kuşak tâbiûn neslinin ilmî faaliyetlerini yürüttüğü bir dönem olması hasebiyle önem arz etmektedir. Zira bu nesil sahâbenin ve bilhassa büyük tâbiûnun ilmî mirasını küçük tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn kuşağına aktarma noktasında bir köprü görevi görmüştür. Dolayısıyla bu dönemi anlamak, tedvîn ve sonrasında kemal noktasına ulaşan sistemli hadis rivayetinin, ehl-i hadis-ehl-i re'y ayrımının ve fıkhî mezheplerin temellerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. İlgili dönemde sistematik olarak rihleler henüz başlamadığı için ilmî faaliyetler Hicâz, Kûfe ve Basra gibi belirli ana merkezler etrafında yürütülüyordu. Dönemin daha yakından ve ayrıntılı olarak görülebilmesi için her bir merkezde ilmî olarak öne çıkan şahsiyetlerin hadis, tefsir, fıkıh gibi farklı disiplinler açısından ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Bu şahsiyetlerin en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz İbrahim en-Nehaî'dir (ö. 96/714). Alkame (ö. 62/782) ve Esved (ö. 75/694) gibi Kûfe'nin en önde gelen isimlerinin ilmî birikimini almış olmasının yanında A'meş (ö. 148/765), Mansûr (ö. 132/750) ve Hammâd (ö. 120/738) gibi talebeler yetiştirmesi ve döneminde "İrak'ın fakihî" olarak bilinecek bir mertebede bulunması Nehaî üzerinde detaylı çalışmalar yapılmasını gerektirecek etkenlerden birkaçıdır.

Hicrî II. asırda sistemli rivayet oturmuş, fıkhî mezhepler teşekkül etmiş ve hadis, fıkıh, tefsir gibi ilim dalları müstakil olarak icra edilmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde de belirli bölgelerin öne çıkan isimleri bulunmaktadır. Örneğin,

* Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, fuatfutsi@gmail.com,
orcid: 0000-0003-4964-765X.

Medine'de İmam Mâlik (ö. 179/795), Şam'da Evzâî (ö. 157/774), Mısır'da Leys b. Sa'd (ö. 175/791) dönemin önemli âlimlerdir. Bu isimlerden biri ve bıraktığı etki açısından belki de en önemlisi önce Kûfe, sonrasında Bağdat'ta faaliyet gösteren Ebû Hanîfe'dir (ö. 150/767). Daha sonraları Hanefiler olarak anılacak ekolün sistematik anlamda kurucusu kabul edilen Ebû Hanîfe, kendinden önce Kûfe'de devam eden ilmî mirası özellikle hocası Hammâd vasıtasıyla devralmış ve kendi usûlî prensipleriyle bu faaliyeti devam ettirmiştir. Ebû Hanîfe üzerine yapılan çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte aşağıda değerlendirmesi yapılacak olan doktora tezi dışında ülkemizde onun fikhını, ilmîni devraldığı Nehaî'nin fikhı ile mukayese eden bir eser mevcut değildir.

Ülkemizde Nehaî üzerine üçü fıkıh biri hadis alanında yapılan dört yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Buna mukabil tarafımıza ait doktora tezi ve 2021 yılında tamamlanan, Eyüp Ertan'ın "İbrahim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin Fikhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi" isimli doktora tezi ve 2022 yılında tamamlanan Abdullah Önder'in İbrâhim en-Nehaî, Fıkıhçılığı ve Hanefî Mezhebine Etkisi dışında doktora düzeyinde bir çalışma bulunmamaktadır. Ebû Hanîfe hakkında ise farklı disiplinlerde yapılmış çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmaktadır. İlgili tez 2023 yılında Son Çağ Kültür Yayınları tarafından okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Bu çalışmada, ilgili eserin bir değerlendirmesi yapılacak olup, değerlendirmede yayımlanan baskı esas alınacak, gerekli görüldüğü yerlerde teze atıfta bulunulacaktır.

Çalışma bir giriş, beş bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve kaynakları gibi konulara yer verilmiştir. Birinci bölümde Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin hayatları, ilmî kişilikleri, hoca ve talebeleri gibi meseleler ele alınmıştır. İkinci bölümde Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin delillere yaklaşımlarının mukayesesine yer verilmiş, usulde ihtilâf ettikleri konular ve usullerinin benzer yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üç, dört ve beşinci bölümlerde ise Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin ibadetler, özel hukuk ve kamu hukuku alanlarındaki fikhî görüşleri aktarılarak aradaki farklar gösterilmek istenmiştir. Sonuç kısmında ise ulaşılan neticeler okuyucuya sunulmuştur.

Öncelikle çalışmanın, iddialı ismine mukabil çok sayıda bilgi ve yazım hatası içerdiği belirtilmelidir. Tespit edilebildiği kadarıyla, on başlık altında incelenecek bu hatalar şunlardır:

1. Yazım hataları, 2. Kaynaksız bilgi, 3. Verilen kaynaktaki aktarılan bilginin olmaması, 4. Verilen bilgi ile atıf yapılan kaynaktaki bilginin farklı olması, 5. Anlaşılmaz cümle yapıları, 6. Hakkında bilgi verilen veya kaynaktaki zikredilen kişilerin isimlerinde karıştırmalar ve yanlışlar, 7. Tercüme hataları, 8. Eserin kendi içinde bütünlük taşıması, 9. Başlıkların altında başlıkla ilgisiz bilgi bulunması, 10. Kaynak isimlerinde hatalar.

1. Yazım Hataları

İlk bakışta basımdan kaynaklandığı izlenimini veren bazı yazım hatalarının tez ile karşılaştırıldığında orada da mevcut olduğu görülmüş ve yapılan incelemede tezin, ufak farklılıklar hariç, yeniden bir gözden geçirmeye tâbi tutulmadan olduğu gibi basıldığı anlaşılmıştır. Sayısı çok fazla olduğu için burada tek tek gösterilme imkânı olmayan bu hataların hem tez halindeyken düzeltilmemiş olması, hem basılırken aynen tekrarlanması dikkat çekicidir.

2. Kaynaksız Bilgi

Eserde yer yer kaynaksız bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin sayfa 13'de "İrak bölgesinde Medine'ye nisbetle Hz. Peygamber'in hadisleri azdı." gibi bir bilgi verilmekte ancak bununla alakalı herhangi bir kaynak belirtilmemektedir. Yine sayfa 42'de Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) hadisleri uydurduğunu söyleyen kimseler bulunduğu söylenmiş ancak bunların kim olduğuna dair bir açıklama ve kaynak yer almamıştır. Sayfa 111'de "Ebû Hanîfe mürsel hadislerle amel noktasında Nehaî'den etkilenmiştir." denilmekte ancak buna delil teşkil edebilecek bir örnek veya kaynak verilmemektedir. Sayfa 112'de "Ebû Hanîfe'nin tâbiînden yaptığı mürsel nakilleri çoğu zaman fetvalarında kullanırken, bazen de bunlara muhalefet ettiği görülmektedir." ifadesi yer almakta ancak yine herhangi bir örnek veya kaynak zikredilmemektedir. Sayfa 149'da "Kim oraya girse emniyette olur." âyeti hakkında "Bu ayette geçen من (her kim) kelimesini âmm bir kelime olarak kabul etmiş, âmm olan bu ayetin, kısas uygulanması için zanni delil olan âhad haberle tahsis edilemeyeceğini ifade etmiştir." sözlerine yer verilmiş ancak bir kaynak kullanılmamıştır. Devam eden sayfada verdiği kaynak incelendiğinde ise bu sözün Nehaî'nin bir ifadesi değil, Kal'aci'nin (ö. 2014) Nehaî'nin fetvalarından yaptığı bir çıkarım olduğu görülmektedir.¹ Nitekim o dönemde böylesi usul konularının bu ifadelerle söylenmesi beklenemez.

3. Verilen Kaynakta Aktarılan Bilginin Olmaması

Çalışmada bazen verilen bilgilerin atıf yapılan kaynakta olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin sayfa 14'de "Ayrıca bölgede Şîa, Mürcie ve Havâric vb. birçok itikâdî fırka mensupları da bulunuyordu. Bu vb. sebeplerin etkisi serbest düşünmeyi esas alan, akli ön plana çıkaran re'y ekolünün doğmasına sebep olmuştur." bilgisine yer verilmekte ve Ebû Zehre'nin (ö. 1974) Ebû Hanîfe

¹ Muhammed Revvâs Kal'aci, *Mevsûatü fîkhi İbrâhim en-Nehaî* (Kahire: Matâbiu'l-Hey'eti'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kütüb, 1399/1979), 767-768.

hakkındaki eserinin 20. sayfasına atf yapılmaktadır. Ancak ilgili kaynağa bakıldığında bölgede ortaya çıkan gruplardan bahsedilmekle beraber “Bu vb. sebeplerin etkisi” diye devam eden cümle ile alâkalı herhangi bir bilgiden söz edilmemektedir.² Bu, muhtemelen yazarın ilgili sayfadan kendi yaptığı bir çıkarımdır. Ancak dipnotu bu cümlenin sonuna eklediği için ilgili kaynakta böyle bir bilgi varmış izlenimini uyandırmaktadır.

Sayfa 39’da “Nehaî hadisleri senedinden çok metin yönünden tenkide tâbi tutar.” denilmektedir. Ancak verilen kaynaklara bakıldığında bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.³ Eğer ilgili kaynaklarda Nehaî’den aktarılan “Ben bir hadisi işitirim, onun alınacak kısmını alı, gerisini bırakırım.” gibi sözlerinden yola çıkarak böyle bir değerlendirme yapılıyorsa, bu doğru değildir. Nehaî’nin senede verdiği önem yapmış olduğumuz doktora çalışmamızda detaylı olarak işlenmiş olup burada konu dışına çıkmamak adına bu kısma değinilmeyecektir.⁴ Ancak yanlış anlamadan kaynaklandığını düşündüğümüz bu cümleyi sanki verilen kaynaklarda geçiyormuş gibi aktarmak yanlış usuldür.

Sayfa 49’da Alkame b. Kays hakkında “Hadis senedlerini ezbere bilen.” cümlesi yer almakta ancak verilen kaynakta böyle bir ifade bulunmamaktadır.⁵ Verilen kaynaktaki sayfadan bir sonraki sayfada Abdullah b. Mes‘ûd’un (ö. 32/652) ilmini bilme noktasında bir üstünlüğü olduğundan bahsedilmekte ise de bunun hadis senedleriyle bir ilgisi yoktur. Ayrıca o dönem için “hadis senedlerini ezbere bilme” ifadesi anlamsızdır. Zira Alkame muhadram olup ilminin büyük kısmını sahâbeden almaktadır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile arasında sadece sahâbe vardır. Yine sayfa 63’de Hammâd b. Ebî Süleymân hakkında “Hadisleri râvileriyle birlikte söylemeye dikkat ederdi.” ifadesi ver almakta ancak verilen kaynakta böyle bir bilgi yer almamaktadır.⁶

2 Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe hayâtühü asruhû-ârâühü ve fikhüh* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1411/1991), 20.

3 Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfiyâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmiyye, 1409/1988) 4/225.

4 Bk. Ali Fuat Futsi, *Rivâyetleri Bağlamında İbrâhîm en-Nehaî* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

5 İbn Hacer el-Askalanî, Ebû’l-Fazl İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybak – Âdil Mürşid (BeyruHaydarâbâd: Meclisü Dâirati’l-Maârif, 1367/1948), 7/276-277.

6 Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982), 5/236;

4. Verilen Bilgi ile Atıf Yapılan Kaynaktaki Bilginin Farklı Olması

Kitapta yer alan bilgilerden bazılarının atıf yapılan kaynakla farklılık arz ettiği görülmüştür. Örneğin sayfa 34’de Nehaî’nin Kur’an’ın mahlûk olmadığını söylediği zikredilmiş ancak verilen kaynağa bakıldığında, bahsedilen kişinin Hammâd b. Ebî Süleymân olduğu görülmüştür.⁷ Yine sayfa 39’da “Daha sonra insanlar hadis ezberleme konusunda gevşek davranınca Kur’an’ın da başlangıçta ezberlenerek korunduğunu, sonradan yazıldığını ifade ederek hadislerin yazılarak korunmasını tavsiye etmiştir.” ifadelerine yer verilmiştir. Ancak ilgili kaynağa bakıldığında Nehaî hocalarını kastederek “Onlar, kitabeti (hadis yazımı) hoş görmüyorlardı. Daha sonra insanlara arız olan tembellikten dolayı bunu mübah saydılar.” demektedir ve buna gerekçe olarak Kur’an’ın yazımını örnek vermektedir.⁸ Dolayısıyla burada Nehaî’nin hadis yazımına karşı bir tavsiyesi bulunmamakta, sadece hocalarının kitabet konusundaki tavırlarının ne olduğunu nakletmektedir.

Sayfa 84’de Ebû Hanîfe hakkında aktarılan “İnsanlar kendisine sultanlara duydukları gibi saygı duyuyorlardı.” ifadesinin kaynağına bakıldığında ilgili sözün Nehaî hakkında söylendiği görülmektedir.⁹ Sayfa 114’de Hanefî usulcülerinin sözleri olarak aktarılan pasaj, verilen kaynakta Yahyâ b. Maîn’in (ö. 233/848) sözleri olarak yer almaktadır.¹⁰ Sayfa 115’de “Ona (Ebû Hanîfe) göre bu hadis (yağmur duası ile ilgili olan) şazdır.” ifadesi yer almakta ancak kaynağa bakıldığında ifadenin Serahsî’ye (ö. 483/1090) ait olduğu ve “O’nun (Hz. Peygamber) bu hususta namaz kılması ile ilgili nakledilen hadis şazdır.” şeklinde yer aldığı görülmektedir.¹¹ Yani hadisin şaz olduğunu söyleyen Ebû Hanîfe değil, Serahsî’dir. Yine sayfa 118’deki “Ebû Hanîfe’ye göre âhad haber yakın bilgi ifade etmez.” sözü de Serahsî’nin kendi sözü olup Ebû Hanîfe’nin içtihadlarından tahrîc yoluyla çıkarılan bilgilerdendir.¹²

7 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbü’s-sikât* (Haydarâbâd: Matbaa Meclis-i Dâirati’l-Osmaniyye, 1398/1978), 4/160.

8 Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmü’l-edille fî usûli’l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2001), 193.

9 Havcî, Muhammed b. el-Hasan, *el-Fikru’s-sâmi fî târih’l-fıkhî’l-İslâmî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1416/1995), 358.

10 Serahsî, Ebû Bekir Şemsu’l-Eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1409/1989).

11 Serahsî, *el-Mebsût*, 2/77.

12 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/80.

5. Anlaşılma Cümle Yapıları

Çalışmada çok sayıda cümlede hata olduğu tespit edilmiş, bu hataların cümleyi anlama noktasında ciddi sıkıntılar meydana getirdiği görülmüştür. İlk bakışta bunların basım hatası olabileceği düşünülebilirse de, tez ile karşılaştırıldığında aynı cümlelerin orada da bulunduğu müşahede edilmiştir. Bu cümlelerin her birini burada zikretmeye gerek olmadığından birkaç örnek ile yetinilecektir. Örneğin henüz önsözün ilk paragrafında “Sınırlı sayıda olmakla birlikte Abdullah b. Mes‘ûd’un, Alkame b. Kays’ın Hanefî Mezhebine etkileri hakkında çalışmalar yapılmış, ancak İbrahim en-Nehaî ile Ebû Hanife’nin görüşlerinin mukayese edildiği, analizlerin yapıldığı bir araştırma mevcut değildir.” gibi bir cümle yer almaktadır. Sayfa 27’de “Bununla birlikte şakacı bir kişiliğe sahip olduğu insanların hatalarını şaka yollu ifade etmektedir.” gibi hatalı bir cümle yer almakta yine sayfa 32’de “Nehaî ve Saîd b. Müseyyeb gibi fakihler farazi meseleler üretilip çözümler üretilmezdi.” gibi anlamsız bir cümle bulunmaktadır. Sayfa 111’de “Nehaî kolay geldiği için hadisleri mürsel olarak rivayet ettiğini ifade etmiş, bununla birlikte rivayet ettiği mürsel hadisleri çoğu zaman verdiği fetvalarında kullandığı görülmektedir.” şeklinde hatalı bir cümle bulunmaktadır. Birkaç örneği zikredilen bu gibi cümle yapıları ne yazık ki kitabın birçok yerinde mevcuttur. Ancak değerlendirmenin boyutları açısından bu kadarı yeterli görülmüştür.

6. Hakkında Bilgi Verilen veya Kaynakta Zikredilen Kişilerin İsimlerinde Karıştırmalar ve Yanlışlar

Kitapta yer yer zikredilen isimlerde hatalar, bazen de bir ismi farklı bir kişi sanmaktan kaynaklanan yanlışlar bulunmaktadır. Örneğin sayfa 37’de Mugîre b. Miksem’in (ö. 133/750) ismi Mugîre b. Mukassem olarak verilmiş ve devam eden sayfalarda bu kullanım tekrarlanmıştır. Sayfa 38’de dipnotta Muhammed b. Ebû Zehv’in (ö. 1983) ismi Ebû Zehû olarak yazılmış ve kaynakçada da aynen tekrar edilmiştir. Sayfa 42’de Ebû Hüreyre’nin ismi Ebû Huriye olarak yazılmış olup, tezde de aynı şekilde yer almıştır. Sayfa 46’da Abîde es-Selmânî’nin (ö. 72/691) ismi Ubeyde olarak zikredilmiş ve ilerleyen sayfalarda bu şekilde yer almaya devam etmiştir. Sayfa 52’de Kâdî Şüreyh’in (ö. 80/699) ismi Kâdî Şeyh olarak yer almış ve tezde de aynı şekilde ifade edilmiştir. Sayfa 65’de Zübeyd el-Yâmî’nin (ö. 122/740) ismi Zübeyde olarak zikredilmiş ve aynı şekilde yer almaya devam etmiştir. Yapılan bu hataların tezde de bulunması meselenin basım hatasından değil, bir kısmının özensizlikten bir kısmının ise isimlerin nasıl okunacağına dair herhangi bir araştırma yapılmamasından kaynaklandığını göstermektedir. Oysa sadece *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’ne bile bakılsa bazı hataların önüne geçilebilirdi.

Sayfa 43'de Kal'acı'den yapılan bir alıntıda Nehaî'nin oğlu olarak zikredilen Gıyâs b. İbrâhim (ö. ?), Hafs b. Gıyâs b. Talk (ö. 194/810) ile karıştırılmıştır. Yine A'meş'den nakledilen "Ey fukaha sizler tabip, bizlerse eczacılarız." sözünün sayfa 81'de Ebû Hanîfe'nin sözü olarak aktarıldığı görülmektedir. İlmî açıdan daha sıkıntılı olan bir başka konu ise sayfa 97'de yer almaktadır ki orada Cerîr b. Abdillâh'ın (ö. 51/671) Mugîre b. Şu'be'ye (ö. 50/670) "Ebû Hanîfe'nin önüne diz çok otur ondan fıkıh öğren, Nehaî eğer bugün yaşasaydı, Ebû Hanîfe'nin önüne oturup ilim öğrenirdi." dediği nakledilmektedir. Burada öncelikle çok bariz bir bilgi hatası vardır ki o da, Cerîr b. Abdillâh ve Mugîre b. Şu'be'nin sahâbî olmaları ve sırasıyla hicrî 50 ve 51 yıllarında vefât etmeleridir. Bu da Ebû Hanîfe'nin doğumundan otuz yıl önce iki ismin de vefât ettiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu sözü söylemiş olmaları imkânsızdır. Böylesi bir hatanın nasıl yapıldığını anlamak için verilen kaynağa bakıldığında orada "Kâle Cerîr, kâle li Mugîre" şeklinde bir ifade olduğu görülmektedir.¹³ Anlaşıldığı kadarıyla yazar, bu iki ismin kim olabileceği hususunda herhangi bir araştırmaya gitmemiş, bunun yerine aklına ilk gelen isimleri çelişkiye düşeceğini bile fark etmeyerek teze ve daha sonra kitaba kaydetmiştir. Oysa burada zikredilen isimlerden biri Mugîre b. Miksem, diğeri de onun talebesi olan Cerîr b. Abdilhamî'dir (ö. 188/804). Kaldı ki tercümede de yanlışlık olup Mugîre'nin Cerîr'e söylemiş olduğu söz, Cerîr'in Mugîre'ye sözü olarak aktarılmıştır.

7. Tercüme Hataları

Tezde ve dolayısıyla kitapta yapılan tercümelerin bir kısmında hatalar olduğu fark edilmiştir. Örneğin sayfa 41'de "Beyhakî de Nehaî'nin Mürsellerinin genellikle Abdullah b. Mes'ûd'dan yaptığını, bizzat Abdullah b. Mes'ûd'dan duyduğu hadisler için 'حدثني فلان', Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencilerinden duyduğu hadisler için ise 'قال ابن مسعود' ifadesini kullandığını ifade etmiştir." şeklinde aktarılan bir cümle yer almaktadır. Tercümedeki hatalara geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki Nehaî'nin, İbn Mes'ûd ile görüşmesi imkânsızdır. Zira İbn Mes'ûd'un vefâtı hicrî 32, Nehaî'nin doğumu ise 46 yılıdır. İlgili kaynakta ise Nehaî "Şayet size 'Kâle Abdullah' dersem, o Abdullah'ın ashâbının bir grubundan yaptığım bir nakildir. Ancak rivayeti bir kişiden duyduğumda, o kişinin ismini size söylerim." demektedir.¹⁴ Yani İbn Mes'ûd'dan duymak gibi bir ifade geçmemektedir. Sayfa 43'de "Ondan (Nehaî) sonra Irak Re'y ekolü 'Irak Fıkhı' (Irak ekolü) olarak anılmaya başlanmıştır." şeklinde bir aktarım mevcuttur. Ancak kaynağa

¹³ Zehebî, *Siyer*, 6/403.

¹⁴ Darekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnâvî v. diğ. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 4/226.

bakıldığında tercümenin “Irak ehline gelince, onlar re’ye meyilliydiler. Reisleri ve re’y bayrağını taşıyan kişi ise Nehaî idi. Bundan (Re’ye olan meyil) dolayı onlara Iraklılar denilmiştir.” şeklinde olduğu görülmektedir.¹⁵ Sayfa 79’da Ebû Hanîfe’nin İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765) hakkında “Bizim kadı efendi bu meselde tam altı yerde hata etmiştir.” sözü aktarılmakta ancak ilgili kaynakta bu sayı yedi olarak geçmektedir.¹⁶ Ayrıca kaynakta gelen “İnne’l-kâdî ehtae” ifadesinin bu şekilde tercüme edilmesi akademik üslup açısından uygun gözükmemektedir.

Sayfa 98’de “Hakkında hüküm bulunmayan konularda mezhep imamının usul kaidelerine göre fetva verme işi sadece Hanefî mezhebine has bir durum değildir. Ancak tahrîç ehli çeşitli adlarla (Hanefî, Şâfi gibi) anılıyordu. Ebû Hanîfe tahrîc ehlinde yazılmaz çünkü çağdaşı olan Müctehidler tarafından ‘Ehl-i Re’y’ kabul ediliyordu.” şeklinde bir bilgi yer almaktadır. İlk bakışta bir bütünlüğü olmadığı görülen bu ifadelerin kaynağına gidildiğinde farklı farklı cümlelerin bir araya getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. İlk cümle kaynakta Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’nin (1176/1762) Ebû Hanîfe hakkındaki iddialarının aslında tahrîcin Hanefilere ve ehl-i re’y’e mahsus olmadığı yönünde bir itirafı da içinde barındırdığı yönünde, Dihlevî’nin sözlerinden yapılan bir çıkarım olarak aktarılmaktadır. İkinci cümle de birkaç satır sonra Dihlevî’den yapılan bir alıntının sadece son kısmı olarak aktarılmakta olup, hususen bu kısmın alıntılanması anlamsız gözükmemektedir. Son cümle ise tamamen hatalıdır. Şöyle ki kaynakta Dihlevî’nin Ebû Hanîfe’yi tahrîc ehli olarak kabul etmesinin ve bu nedenle onu ehl-i re’y saymasının doğru olmadığı, eğer böyle kabul edilecekse o takdirde Ebû Hanîfe’nin çağdaşı olan âlimlerin tahrîc nedeniyle onu re’y ile vasıfladıklarının ispat edilmesi gerektiği söylenmektedir.¹⁷ Oysa verilen tercüme ile bu ifadelerin alâkası olmadığı açıktır. Ayrıca ifadelerdeki yazım hataları da dile getirilmelidir.

Sayfa 110’da “Mürsel hadis; Tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbinin ismini atlayarak naklettiği hadistir. Usûl-i fıkıh alimleri ise mürsel hadisi tanımlarken; tâbiünden veya sonraki nesilden birinin ‘Hz. Peygamber şöyle dedi’ diyerek rivayet ettiği hadistir, şeklinde tanımlarlar.” denilmekte, nakledilen bilginin kaynağına gidildiğinde yine tercüme hataları olduğu görülmektedir. Zira kaynakta mürsel hadis tâbiünün “Kâle Resûlullah” diyerek rivayet ettiği hadis olarak tanımlanmakta ve sahâbeden bahsedilmemektedir.¹⁸

15 Hacvî, *el-Fikru’s-sâmî*, 383.

16 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/165.

17 Abdülmecid Mahmud Abdülmecid, *el-İttihâcâtü’l-fikhiyye inde ashâbi’l-hadis fi’l-karni’s-sâlisi’l-hicrî* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1399/1979), 88-89.

18 Süyûtî, Ebû’l-Fazl Calâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribu’n-Nevâvî*, thk. Nazar Muhammed el-Fâreyâbî (Beyrut: Mektebetü’l-Kevser,

Nitekim sahâbe âdil kabul edildiği için, tâbiinin ismini zikretmediği kişinin kesin olarak sahâbi olduğu bilinen durumlarda herhangi bir sorun kalmayacaktır. Oysa mürsel rivayetler özellikle ehl-i hadis tarafından zayıf sayılmaktadır. Ayrıca yine burada da yapılan yazım yanlışları dikkat çekicidir ve bu sebeple olduğu gibi alıntılanmıştır.

8. Eserin Kendi İçinde Bütünlük Taşımaması

Eser yer yer kendi içinde çelişkilere düşmekte, önce aktarılan bilgi daha sonra tam tersi olarak sunulmaktadır. Mesela sayfa 32’de Nehaî’nin hayattayken hak ettiği üne kavuşamadığı, ancak ölümünden sonra görüşlerinin nakledilmesiyle ünlü bir fakih olduğu söylenmekte fakat sayfa 45’de “Nehaî’nin sadece Kûfe halkı tarafından değil, diğer bölgelerde yaşayan insanlar tarafından da bilindiği anlaşılmaktadır.” denilerek bu konuda örnek sunulmaktadır. Sayfa 88’de Ebû Hanife’nin yazdığı bir eser bulunmadığı belirtildikten hemen sonra *el-Fıkhu’l-ekber* kitabının ona ait olduğunda İslâm âlimlerinin ittifakı olduğu söylenmiş, devamında *er-Risâle* adlı eserin bizzat onun tarafından yazıldığı belirtilmiştir.

Sayfa 143’de akılla idrak edilebilecek konularda Nehaî ile Ebû Hanife arasında farklar bulunduğu belirtilmiş ancak zikredilen ifadelerde herhangi bir fark olduğu görülmemiştir. Sayfa 147’nin başında “Nehaî herhangi bir konudaki mutlak nehyin tahrime (haramlık) delalet ettiğini kabul etmektedir.” denilmekte ancak aynı sayfanın sonunda “Nehaî mutlak nehyin kerahet ifade ettiği görüşünü benimsemiş” ifadelerine yer verilmektedir.

9. Başlıkların Altında Başlıkla İlgisiz Bilgi Bulunması

Eserde zaman zaman, yer alan ifadelerin, ilgili olduğu başlıkla alakasının olmadığı, bazen de başlık altında çok sayıda gereksiz bilginin yer aldığı görülmüştür. Örneğin sayfa 31’de Nehaî’nin ilmî kişiliğini ele alan başlık altında Nehaî’nin Emevî yönetimi ile arasının bozulmasından dolayı, üzerinde “Allah, İbrâhim’in dostu ve yardımcısıdır.” yazılı bir yüzükle dolaştığı bilgisine yer verilmektedir. Sayfa 46’da başlayan hocaları kısmında, hocaları ile ilgili çok sayıda gereksiz bilgiye yer verilmiş ancak Nehaî ile irtibatlarına hemen hemen hiç değinilmemiştir.

Sayfa 58’de başlayan Nehaî’nin talebeleri kısmında yine çok sayıda gereksiz bilgi bulunmakta ve Nehaî ile irtibatlarına çok az yer verilmekle birlikte asıl cevapsız kalan soru dokuz kişi olarak kaydedilen bu talebelerin neye göre

belirlendiğidir. Zira bazı isimlerin Nehaî ile olan irtibatı son derece azdır. Çok daha yakın talebeleri varken bu isimlerin zikredilmesi ilginçtir. Ayrıca sıralamaya da özen gösterilmemiş, en yakın talebelerinden Hammâd dördüncü, A'meş sekizinci sırada yer almıştır. Örneğin altıncı sırada zikredilen Ebû İshâk eş-Şeybânî'nin (ö. 139/755) Nehâî ile irtibatı neredeyse yok denecek kadar azdır. Nitekim verilen kaynakta da kendisi Şa'bi'nin (ö. 104/722) ashâbı içinde sayılmakta, ricâl eserlerinde hocaları arasında Nehaî yer almamaktadır.¹⁹ Tamamladığımız doktora çalışması sırasında bu kişinin Nehaî'den hiçbir rivayetine rastlanmamıştır. Yine talebeleri arasında zikredilen Abdullah b. Şübrüme'nin (ö. 144/761) Nehaî'den sadece bir mevkûf rivayeti bulunmaktadır. Ayrıca Ertan'ın tezinde tâbiûn imamlarından Habîb b. Ebî Sâbit de (ö. 119/737) Nehaî'nin ashâbı arasında zikredilmekte olup bu isim kitapta çıkarılmış gözükmemektedir. Yine tezde Mansûr b. Mu'temir'in olduğu kısım kitapta, baskı hatası olduğu anlaşılan bir nedenden yer almamıştır. Sayfa 84'de Nehaî'nin vefâtı başlığı altında yaşadığı dönemin ferahlığı, ülkenin sınırlarının genişlemesi, birçok ulusun Müslüman olması gibi konuyla alakasız birçok bilgiye yer verilmiştir.

10. Kaynak İsimlerinde Hatalar

Kitapta bazen kaynak isimlerinde bazen de kaynağın veriliş biçimlerinde hatalar olduğu gözükmemektedir. Örneğin 10. dipnotta Muhammed Ebû Zehre'nin *Ebû Hanîfe hayâtühû asruhû-ârâühû ve fikhüh* isimli eseri *Ebû Hanîfe Hayâtühû ve Âsâruhû Ârâuhû ve Fikhuhû* şeklinde yazılmış olup kaynakçada da aynı haliyle yer almıştır. 191. dipnotta tam haliyle verilen Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Tehzîbü'l-esmâ* isimli eseri 34. ve 94. dipnotlarda kısa haliyle zikredilmiştir. Yine öncesinde sadece Nevevî olarak zikredilirken 138. dipnotta tam isim verilmiştir. 7. Dipnotta Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyerü a'lamin-nübelâ* isimli eseri *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ er-Risâle* şeklinde verilmiş ve aynı kaynağın verildiği bütün dipnotlarda bu devam ettirilmiştir. Oysaki er-Risâle kitabın ismi değil yayıncının ismidir. İlk geçtiği yerde kısa künyesi verilen Aynî'nin (ö. 855/1451) *Nuhabü'l-efkâr* isimli eseri daha sonra geçtiği 27. dipnotta ilk kez geçiyormuş gibi uzun künye ile verilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdat* isimli eseri geçtiği bütün dipnotlarda kısa künye ile verilmiştir. Ayrıca *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*'da olduğu gibi bu eser de birçok yerde *Târîhu Bağdâd Beşşâr* şeklinde zikredilmiştir. Hâlbuki Beşşâr kitabın isminden bir parça değil, eseri tahkik eden Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un ismidir. Özel bir çaba sarf edilmeden ilk bakışta göze çarpan

19 İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, thk. Abdül-Alîm Abdül-Azîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 1/429.

dipnotlardaki bu hataların özensizlikten kaynaklandığı görülmektedir.

Bunların dışında gramer hataları, akademik üslup konusundaki sıkıntılar gibi diğer konular da göze çarpan eksiklerdir. Tezin hazırlanması sırasında ve sonrasında kitaplaştırılması aşamasında bu kadar hatanın nasıl düzeltilmediği merak konusudur. Akademik süreçlerde bu hataların fark edilmemesi de tezle ilgili problemin yazarı aşan bir tarafı olduğunu da göstermektedir. Ertan'ın çalışması; tez izleme, savunma jürileri kadar yayımlanma aşamasında editoryal süreçlerin yeterince ve gerektiği gibi işletilmemesinin nasıl sonuçlar doğurabileceğine dair bir örnek olmuştur.